

گذری بر شکل گیری نخستین دولت جمهوری اسلامی ایران
انتقال قدرت به انقلاب

سینا صابری

در آخرین روزهای حکومت محمدرضا شاه پهلوی در ۲۲ دی ۱۳۵۷ به فرمان امام خمینی^(ع)، شورای انقلاب اسلامی، تشکیل شد تا بر اساس این تشکیلات برخی از امور مهم کشور نظیر مذاکره با مقامات نظامی نیروهای مسلح، دیدارهای دیپلماتیک و تأسیس دولت انتقالی بررسی و در دستور کار قرار گیرد. پیش از این تاریخ، نیروهای انقلابی تصویری از چگونگی انتقال قدرت نداشتند و برخی گروه‌ها درصدد بودند تا این مهم را به سبک و شیوه خود به انجام‌رسانند که با این پیام امام^(ع)، تکلیف چگونگی این انتقال تبیین شد. ترکیب ابتدایی این شورا از شهید مطهری، شهید باهنر، شهید بهشتی، آیت‌ا... موسوی اردبیلی و آیت‌ا... هاشمی رفسنجانی تشکیل شد.

پس از این و از ابتدای ورود امام^(ع) به ایران در ۱۲ بهمن، یکی از مهم‌ترین مباحث انقلابیون، تعیین نخست‌وزیر آینده ایران بود که در نهایت نتیجه آن شد که در این زمینه از نیروهای نهضت‌آزادی و جبهه ملی استفاده شود، زیرا هم تشکیلات و نیرو داشتند و هم از سوابق مبارزاتی و مدیریتی برخوردار بودند. بنابراین در جلسه ۱۴ بهمن، مهندس بازرگان که دبیر کل نهضت آزادی بود، از سوی شورای انقلاب اسلامی برای این مهم پیشنهاد شد؛ زیرا فعالیت‌های سیاسی و مبارزاتی، پذیرش رهبری امام^(ع) در سفر به پاریس و نیز رابطه بازرگان با بختیار مانع از اصطکاک و درگیری شدید در آن روزها می‌شد.

به این ترتیب امام^(ع) وی را به عنوان رئیس دولت موقت منصوب کرد و در ۱۵ بهمن با فرمان رهبر معظم انقلاب -و براساس وکالتی که امام^(ع) از مردم در آن مقطع تاریخی کسب کرده بود- حکم تشکیل دولت موقت به مهندس مهدی بازرگان به این ترتیب به وی اعطا شد؛ بنا به پیشنهاد شورای انقلاب، بر حسب حق شرعی و حق قانونی ناشی از آرای اکثریت قاطع قریب به اتفاق ملت ایران که طی اجتماعات عظیم و تظاهرات وسیع و متعدد در سراسر ایران نسبت به رهبری جنیش ابراز شده است و به موجب اعتمادی که به ایمان راسخ شما به مکتب مقدس اسلام و اطلاعی که از سوابقتان در مبارزات اسلامی و ملی دارم، جنابعالی را بدون در نظر گرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص، مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم تا ترتیب ادارهٔ امور مملکت و خصوصاً انجام‌فران‌دوم و رجوع به آرای عمومی ملت دربره تغییر نظام سیاسی کشور به جمهوری اسلامی و تشکیل مجلس مؤسسان از منتخبین مردم جهت تصویب قانون اساسی نظام جدید و انتخاب مجلس نمایندگان ملت بر طبق قانون اساسی جدید را بدهید.»

مهندس بازرگان نیز در ۲۰ بهمن مهم‌ترین وظایف دولت موقت را به این شرح بیان کرد: «احراز و انتقال قدرت، ارائه و اثبات حقیقتات [منظور برگزاری فراندوم است] -احیاء اداره و اصلاح مملکت، انتخابات مجلس مؤسسان و ارجاع به آرای عمومی برای تدوین قانون اساسی جدید، انتخابات مجلس شورای ملی، استعفا و تحویل کار به رئیس جمهوری و به دولت رسمی بعدی»، در نتیجه دولت موقت تا آماده شدن شرایط انتقال، به عنوان قوه مجریه در کشور، مشغول به فعالیت شد تا دوره انتقال از نظام شاهنشاهی به نظام جمهوری اسلامی مدیریت شود. در تاریخ ۲۳ بهمن، بازرگان در کاخ نخست وزیری استقرار یافت و انتخاب اعضای دولت و مدیران ارشد کشوری آغاز شد. به این ترتیب در روزهای ۲۳، ۲۴ و ۲۵ مدیران ارشد دولتی منصوب شدند که بیشتر اعضای دولت موقت از افراد عضو نهضت آزادی بودند که سال ۱۳۴۰ توسط آیت‌ا...لقائنی، مهندس بازرگان ویدا... سخانی تأسیس شده‌بود. اما این انتصابات پایان کار نبود و به سبب اختلافاتی که میان دولت موقت و شورای انقلاب به وجود آمده بود برخی از اعضای شورا وارد چند وزارتخانه شدند که به این ترتیب آیت‌ا... خامنه‌ای در وزارت دفاع، آیت‌ا... مهدوی کنی و رفسنجانی در وزارت کشور، محمدجواد باهنر در وزارت آموزش و پرورش و بنی صدر در وزارت دارایی به کار خود ادامه دادند و پس از چندی نیز ابراهیم یزدی جایگزین کریم سنجابی و شهید چمران به جای ابراهیم یزدی در پست معاونت نخست‌وزیری در امور انقلاب منصوب شد و در ادامه نیز افراد دیگری در دولت موقت تغییر یا کناره‌گیری کردند. دولت موقت در اولین گام و در تاریخ ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ همه‌پرسی جایگزینی نظام جمهوری اسلامی با سلطنت را در داخل و خارج از ایران اجرایی کرد که حدود بیش از ۹۸ درصد آری، آری به جمهوری اسلامی داده‌شد. در ادامه گام‌های بعدی برای تغییرات اساسی در نظام جدید ایران به منصف ظهور رسید که برخی از آن‌ها عبارت است از: «بازنشسته کردن برخی از نیروهای مسلح و انحلال برخی از تشکیلات اطلاعاتی رژیم سابق، ملی کردن صنایع بزرگ وابسته، ایجاد سازمان بازرسی کشور، لغو قرارداد کاپیتولسیون، براندازی پایگاه‌های کشورهای خارجی از ایران، محدودسازی دولت، برپایی سفارت فلسطین در ایران و قطع رابطه با اسرائیل، تأسیس صندوق ملی ترمیم خسارات دوران انقلاب، افزایش صادرات غیرنفتی، راه‌اندازی کارخانه‌های تعطیل شده.»

با وجود موفقیت‌هایی که دولت موقت در آن شرایط بحرانی به دست آورده بود، اما عواملی نظیر بی‌ثباتی و هرج و مرج پس از دوره انتقال، تعدد ایدئولوژی و احزاب سیاسی، تعیین نشدن حدود و وظایف نهادها، هیجانات انقلابی، تعارض نسبی اسلام مورد نظر بازرگان با اسلام فقهاتی، فعالیت گروه‌های سیاسی مخالف نظام اسلامی، اختلاف‌نظر راهبردی با شورای انقلاب اسلامی و رهبری و تحرک نسبی برخی از نواحی ایران در جهت خود مختاری سبب شد تا دولت موقت با چالش بزرگ و شرایط غیرقابل پیش‌بینی روبه‌رو شود، به‌ویژه در حوزه سیاست خارجی آن روزهای ملتهب که با گفتمان مصلحت محور بنا شده بود و بازرگان نیز هم‌زیستی و حفظ صلح را با کشورهایی نظیر آمریکا، فرانسه و انگلستان در دستورکار خود قرار داده بود، عملکرد دولت وی در برخی موارد از سوی اشخاص و نهادها با انتقاد شدید همراه شد. با این همه حیات دولت موقت بیش از ۹ ماه دوام نداشت و با اشغال سفارت آمریکا در ۱۳ آبان ۱۳۵۸، مهدی بازرگان و اعضای کابینه در ۱۴ آبان از سمت خود استعفا دادند.

منابع:
صحیفه امام، خاطرات هاشمی رفسنجانی، سیاست خارجی دولت موقت، شاهکار دولت موقت، دلایل سقوط دولت موقت مهندس بازرگان بر اساس نظر به کرین برنتون، مناسبات دولت موقت با نهادها و نیروهای سیاسی اجتماعی

انتقال قدرت به انقلاب

سینا صابری

درست به همین دلیل است که تشییع جنازه شبانه شهید محمد علی حنایی که روز ۱۲ آذر در چهارراه عصری به ضرب گلوله مستقیم سرهنگ حسین معین طباطبایی شهید شد به یک راهپیمایی بزرگ تبدیل شد که حداقل ۵ هزار نفر در زیر باران در آن شرکت کرده و غریو شعار «مرگ بر شاه» را در بهشت رضا طنین انداز کردند. همچنین تشییع جنازه سرباز محسن مباشر کاشانی هم که روز تاسوعا استاندارد همدان را ترور کرده بود و خود ساعاتی بعد در درگیری با مأموران حکومت پهلوی شهید شده بود در نیمه‌های دی‌ماه به یک حرکت اعتراضی بزرگ تبدیل شد. بد نیست بدانید بهشت رضا علاوه بر دو شهید ذکر شده در بالا میزبان شهید منفرد یگانه شهید واقعه حمله به بیمارستان امام رضا^(ع) و همچنین شهیدتول چراغچی، خواهر شهید سیدرودی ا... چراغچی که دهم‌دی بر اثر عبور تانک از روی بدنش به شهادت رسید، نیز هست.

● **شهید بوستان نشین**

شهیدای دوران انقلاب اسلامی شهید تنها در آرامستان های شهر دفن نشدند و برخی از آنان در مکان هایی دفن شدند که اکنون به بوستان تبدیل شده است. دو بوستان آلاله‌ها در منطقه ۵ شهری و ۱۰ دی در منطقه ۶ شهری شهید از جمله مکان هایی هستند که در آن دوران به صورت مخفیانه به روی هم پذیری اجساد شش شهید مبارزات مرمی بودند. در بوستان آلاله‌ها محله شهید آوینی کنونی که آن زمان قبرستان روستایی بوده، شهیدان اسماعیل صفری، محمد تدین چرمه و محمود قویدل برای همیشه آرام گرفته‌اند. هر سه این عزیزان که از شرکت کنندگان در تظاهرات روز دهم دی مشهد بودند، در محدوده خیابان بهار به شهادت رسیدند و نزدیکانشان برای در امان ماندن اجساد ایشان از هجوم مأموران حکومتی آنان را در این محدوده که آن زمان منطقه‌ای دور از شهر بود، به‌خاک سپردند. همچنین بوستان دهدی منطقهٔ شهری هم میزبان سه شهید دیگر واقعه ۱۰ دی ۱۳۵۷ یعنی شهیدان علی اصغر معقول، سید محمد سیدی و محمد علی شهر پور است. روی سنگ قبر هر سه این عزیزان نوشته شده است: «در راه مبارزه با طاغوت، به دست مزدوران رژیم ستم شاهی در تاریخ دهم دی ماه ۱۳۵۷ در مشهد مقدس به فیض شهادت نایل آمد.» بوستان موردنظر که در ابتدای پورسینای ۷ قرار دارد در زمان دفن شهدا، آرامستان محلی روستای بازه شیخ بوده است.

چهارراه نادری و بالاخیابان، بسیار شدید و گسترده بود. مردم خشمگین کوشیدند تا با سنگ‌سرای و حمله به ساختمان هایی که نیروهای رژیم شاه در آن‌ها موضع گرفته بودند و تیراندازی می کردند، از حجم تلفات کند کنند. آن روز، روز یکشنبه خونین مشهد بود.

● **طلیحه پیروزی**

مقاومت ها سرانجام به نتیجه رسید. سپهبد امیر عزیزی، استاندار وقت خراسان، روز ۱۵ دی ماه از مشهد ریخت. خراسان، در مرحله جدیدی شد. صبح روز ۱۰ دی ماه، در مراسم صبحگاه پادگان مشهد، فرمانده لشکر با قرار دادن اجساد مأمو رانی که دیروز کشته شده بودند، در مقابل دیدگان نظامیان، کوشید تا آن‌ها را برای قتل عام مردم تحریک کند. ساعت هشت بامداد، نفربرها و تانک‌ها از پادگان خارج و وارد شهر شدند. آن‌ها به هر هگدگی که می‌دیدند، تیراندازی می کردند، حتی کسانی که در صف نفت استاده بودند هم از این هجوم مصون نماندند. در مقابل بیت آیت‌ا... العظمی شیرازی، کشتارها بیرون از شمار بود. درگیری دوطرفه باعث شد که تقابل مردم با مأموران رژیم ساعت‌ها به طول انجامد. در واقع روز ۱۰ دی، روز روبرو یاری نهایی مردم مشهد با رژیم پهلوی محسوب می‌شد. طبق گزارش رسمی رژیم، در این روز ۲۰۵ نفر در مشهد هدف گلوله مستقیم مأموران قرار گرفتند، اما آمار شهدا، مطابق گزارش خیرگزاری های خارجی، بیش از هزار نفر بود و در مجموع سه هزار نفر در این روز، در مشهد شهید یا مجروح شدند. دامنه درگیری در حوالی

دوم دی ماه ۱۳۵۷ میدان شهدا، حسن باقران شرعیاف، امرا... بربری، غلامعلی پیوندی زاده، غلامعلی جوهری اشکذری، محمد حسین حسینی نژاد، محمد حسین رادمرد، کاظم رحمت زاده، حسین شیروانی اول، قاسم قائمی و محمداقبر مشایخی شهدای وقایع ۹ و ۱۰ دی ۱۳۵۷ دیگر شهدای دوران انقلاب مدفون در باغ نخست خواجہ ربیع هستند، البته اگر با دقت بیشتر محدوده‌ای را بگردید که در گذشتگان سال‌های ۵۶ و ۵۷ در باغ خواجہ ربیع در آن مدفون شده‌اند حداقل سنگ قبری را که بازگوکننده دفن یک شهید دیگر انقلاب در خواجہ ربیع است پیدایمی کنید. این شهید مجید ضابطیان نام دارد که یکی از سه شهید وقایع ۱۷ آبان شهید است. سه شهیدی که به دلیل شرایط خاص رسانه‌ای آن زمان نامشان کمتر به گوش رسیده است و تنها سنگ قبر قدیمی ضابطیان بازگوکننده قرار داشتن وی در این جمع است.

● **غربت شهدای مدفون در بهشت جوادالائمه^(ع)**

اما بهشت جوادالائمه^(ع) کنونی را هم باید یکی دیگر از مکان‌هایی دانست که افتخار میزبانی دائمی شهدای دوران انقلاب اسلامی مشهد را به خود اختصاص داده است. این مجموعه که در جنوب آرامگاه اباصلت قرار دارد، در نخستین روزهای مبارزه مردم علیه حکومت پهلوی میزبان پیکر چند تن از شهدای انقلاب مشهد شد. دفن مخفیانه این افراد در بهشت جوادالائمه^(ع) عاملی شد که آمار دقیق رسمی از تعداد آن‌ها وجود نداشته باشد و بد نیست تا مسئولان بنیاد شهید با تطبیق نام و نام خانوادگی شهدای ثبت شده مشهد با مدفونین سال ۱۳۵۷ این آرامستان تعداد دقیق شهدای انقلاب مدفون در آن را مشخص کنند. شهدایی که بر اساس اطلاعات موجود ناهید اسدی دختر یازده ساله‌ای که در جریان اعتراضات مردمی به درگذشت مشکوک مرحوم کافی، هدف اصابت گلوله مستقیم مأموران رژیم پهلوی قرار گرفت، یکی از آنان است.

● **بهشت رضا؛ میزبان بیشترین شهدا**

اما آرامگاه بیشترین تعداد شهدای دوران انقلاب اسلامی مشهد را باید در بهشت رضا جست‌وجو کرد. این امر دو علت دارد. دفن برخی از آنان توسط عمال حکومت پهلوی در این آرامستان به دلیل دور بودن به شهر و قابل کنترل بودن از نخستین عوامل است. اما عامل دوم درست برخلاف مورد اول است و آن اقبال عمومی به دفن شهدا در این محدوده به دلیل امکان قدرت‌نمایی علیه عمال حکومت پهلوی است.

با مکان‌های دفن شهدای انقلاب در شهر شهادت آشنا شوید

۷ لاله‌زار مشهد

رضا سلیمان نوری ا شهدای دوران مبارزات مردم ایران علیه رژیم پهلوی بدون شک نقش مهم و تأثیرگذاری در به ثمر رسیدن این حرکت انقلابی داشتند. بر زمین ریختن هر قطره از خون این عزیزان خود عاملی برای اصرار بیشتر مردم مبارز بر خواسته اصلی خود؛ یعنی سقوط رژیم سلطنت وقت بود. تعداد این شهدا به دلیل شرایط خاص آن دوران، خاصه در ماه‌های نخست مبارزه که شامل مواردی چون؛ برخورد شدید با خانواده‌های آنان توسط عمال حکومت، نبود سیستم اطلاع‌رسانی مناسب) به ویژه در پاییز سال ۱۳۵۷ که نشریات در اعتصاب اعتراضی به سر می‌بردند) و عدم فرماندهی واحد تمام مبارزان در کشور می‌شد، به درستی مشخص نیست، اما براساس آمار ثبت شده در بنیاد شهید خراسان، در این دوران ۱۷۱ شهید تقدیم انقلاب اسلامی مردم ایران شده که ۱۸ نفر از این تعداد که در بازه زمانی سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ در خون خود غلتیده‌اند، اهل مشهد بوده‌اند. اهل مشهد بزرگ‌ای پس از سخنرانی در حتی نمی‌دانیم در کدام نقطه‌های شهر مشهد مدفون شده‌اند. ندانستنی که دلیل آن باز هم بیش از هر چیز جو خاص زمانی آن دوران و در نتیجه دفن بسیاری از شهدا به صورت مخفیانه و غیررسمی است. با این حال تاکنون در حوزه شهری مشهد حداقل ۷ مکان مختلف به عنوان مجموعه‌هایی که خاک آن‌ها پذیرای تعدادی از شهدای مبارزات مردم مشهد علیه حکومت پهلوی است، شناسایی شده است.

● **گلشور، میزبان نخستین شهدا**

نخستین شهدای فعالیت‌های انقلابی مردم مشهد علیه رژیم پهلوی، دو شهیدی هستند که در واقعه مسجد فیل بر اثر گلوله مستقیم عمال حکومت جان خود را از دست داده‌اند. این واقعه ۲۳ مهر ۱۳۴۲ و بر اثر اعتراض گسترده مردم به بازداشت حجت‌الاسلام شهید عبدالکریم هاشمی نژاد پس از سخنرانی در مسجد فیل رخ داد. در جریان این اعتراضات بر اساس گزارش‌های ساواک هفت نفر مجروح شدند که دو نفر از آنان یعنی «مهدی یوسفی» و «حسین پورکفاش» پس از انتقال به بیمارستان شهید شدند. مأموران از تحویل جنازه این دو عزیز به خانواده‌های آنان و مردم معترض خودداری و آن‌ها را در قبرستان گلشور مشهد دفن می‌کنند و بدین گونه این قبرستان که در انتهای خیابان مفتح قرار داشته بود و اکنون وجود خارجی ندارد، نخستین مدفن شهدای انقلاب مشهد می‌شود. البته برای ماندگاری، سنگ یادبود «شهدای مسجد فیل» در بخشی از بوستان ایجاد و در مکان سابق آرامستان گلشور نصب شده است.

● **صحن آزادی؛ مدفن خاص**

حرم مطهر رضوی امروزه میزبان سه آرامستان است. آرامستان‌هایی که در صحن‌های آزادی، قدس و جمهوری اسلامی قرار دارد و به ترتیب با نام‌های بهشت ثامن‌الائمه^(ع) ۲۰۱، ۲۰۲ شناخته می‌شود. بهشت‌های شماره ۲ و ۳ در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی به بهره‌برداری رسیده‌اند، اما بهشت شماره یک پیش از انقلاب هم محل دفن اموات بوده است. بر اساس اطلاعات موجود ۷۶۵ شهید در مجموعه حرم رضوی مدفون هستند و علاوه بر این سه بهشت، رواق‌های دارالسلام، دارالزهّد، دارالحکمه و ایوان طلای بارگاه منور رضوی صحن انقلاب نیز میزبان تعدادی از این شهدا هستند، اما آرامگاه ابدی همگی ۹ شهید دوران مبارزه علیه حکومت پهلوی مدفون شده در حرم مطهر

در روزهای دهه فجر امسال قصد داریم از ۱۲ تا ۲۲ بهمن ۱۴۰۱ خورشیدی روایت رویدادهای انقلاب مشهد را در سه فصل (خیزش، قیام و پیروزی) از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷ در هفت قسمت روایت کنیم. با ما همراه باشید.

مرضیه ترابی

تحصن در بیمارستان امام رضا^(ع)، دو هفته به طول انجامید، عملیات سرکوبی که توسط رژیم و برای عقب راندن مردم طراحی شده‌بود، نتیجه عکس داد و حالا، انقلابیون مشهدی یک فضای بی نظیر برای جلسه و سخنرانی در اختیار داشتند. طی این دو هفته، نمایشگاه عکسی از جنایات رژیم شاه در محل میدان مقابل بیمارستان برگزار شد، خبرنگاران خارجی با انقلابیون دیدار کردند و به این ترتیب، شاید برای نخستین بار، اخبار انقلاب در مشهد، جهانی شد. این اتفاق، اندک کنترل رژیم بر اوضاع را هم، از بین برد. تحصن دو هفته‌ای در بیمارستان امام رضا^(ع)، یک فایده مهم دیگر هم داشت، طبق تدریس فرودست و کم‌برخوردار جامعه و نیز کسانی که فرصت تماس نزدیک با تفکر انقلابی را نداشتند، این فرصت را یافتند که با دیدگاه‌ها و نظرات مخالفان رژیم بیش از پیش آشنا شوند و به جریان پرشکوه انقلاب پیوندند. به همین دلیل، جمعیت حاضر در راهپیمایی‌های شهید، از این تاریخ به بعد، به شدت افزایش یافت و بارها از مرز ۵۰۰ هزار نفر در یک روز گذشت. هر چند که در این مدت، عوامل رژیم عملاقادر نبودند به بیمارستان امام رضا^(ع) نزدیک شوند، اما در بسیاری از نقاط شهر درگیری سنگینی وجود داشت. روز اول دی‌ماه سال ۱۳۵۷، اهالی روستای قلعه ساختمان در مقابل بیت آیت‌ا... العظمی شیرازی در بالاخیابان تجمع کردند. قصد آن‌ها، آمادگی برای تشییع پیکر شهید علیرضاناجی، از اهالی روستای خودشان